

ZABİL BAYRAMLI
BDU-nun dosenti
zabil_bayramli@mail.ru

II ŞAH ABBASIN DÖVRÜNDƏ SƏFƏVİ-BÖYÜK MOĞOL DÖVLƏTLƏRİ
ARASINDA QARŞILIQLI MÜNASİBƏTLƏR
(MƏHƏMMƏD TAHİR VƏHİDİN “ABBASNAMƏ ƏSƏRİ ÜZRƏ”)

Açar sözlər: Abbasnamə, hakim, qızılbaş, sultan, şah, vəzir

Ключевые слова: Аббаснаме, хаким, кызылбаш, султан, шах, визирь

Keywords: Abbasnama, hakim, qizilbash, sultan, shah, vazir

XVI-XVII əsrlərdə beynəlxalq münasibətlər sistemində ciddi dəyişikliklər baş verdiyi bir şəraitdə Şərqi iki böyük hərbi-siyasi güc mərkəzinin – Səfəvi-Moğol dövlətlərinin arasında sülh və dostluq zəmininə əsaslanan münasibətləri, diplomatik əlaqələri Qəndəhar üstündəki çəkişmələr tam pozmamışdı. Məlum olduğu kimi, Qəndəhar Hindistanla Səfəvi dövləti arasında çox mühüm hərbi-strateji məntəqə-keçid qapısı olub, həm də çox böyük iqtisadi-strateji əhəmiyyət kəsb edirdi (1, 389). Elə buna görə də hər iki dövlət bu qalaya sahib olmaqda maraqlı idi və elə onların arasında baş vermiş münaqişələrin də başlıca mövzusu bu məntəqə olmuşdu.

Böyük Moğol hökmdarı Şah Cahan (1628-1658) (2,268) dövründə Səfəvi-Moğol dövlətləri arasında Qəndəhar üstündə çəkişmələr yenidən qızışır və Səfəvilərin bu məntəqədəki bəylərbəyi Əlimərdan xan Qəndəharı Moğollara təslim (1638) edir. Səfəvi Moğol dövlətləri arasında Qəndəhar üstündə baş vermiş yeni münaqişələr və bu məntəqənin idarə quruluşu haqqında “Abbasnamə” müfəssəl məlumat verir. Qaynaqda qeyd edilir ki, Gəncəli xanın oğlu Əlimərdan xan I Şah Səfinin dövründə Qəndəhar əmir əl-ümərası və hakimi idi. O, Şah Səfidən üz döndərərək Hindistan Şahına məktub yazmış və onu Qəndəhara dəvət etmişdi. Hind Şahı isə Səfdər (Səid) xanın başçılığı altında Qəndəhara hərbi dəstə göndərərək oranı öz hakimiyyətinə tabe etmişdi. Şah Səfi(1629-1642) Qəndəhar hakiminin bu hərəkətindən çox qəzəblənir və Qızılbaş ordusunun Qəndəhar istiqamətinə hərəkətinə göstəriş verir. Ancaq o, 1642-ci ildə Kaşanda vəfat edir. Və belə bir tarixi şəraitdə onun böyük oğlu on yaşlı Sultan Məhəmməd 16 may 1642-ci ildə II Şah Abbas (1642-1666) adı ilə hakimiyyətə gətirildi. Bu zaman Səfəvi sipahsaları Rüstəm xanın rəhbərlik etdiyi ordu Xorasanda düşərgə salıb Şah Səfinin gəlməsini gözləyirdi. Ancaq Şahın vəfatını eşidən ordu dağılır (4,18). Şah Cahan bu fürsətdən istifadə edib oğlu Daraşokuhu (əsil adı Məhəmməd Mirzə idi) və Abdulla xanın bacısı oğlu Xan Dövrani çoxsaylı qoşunla Qəndəhara Səfdər xana köməyə yola salır. Daraşokuh Qəzneyndə qalır, Xan Dövrani isə 22 əmir və 1500 nəfərdən ibarət qoşunla Səfdər xana köməyə göndərir. Moğolların Qəndəhara qoşun göndərməsi xəbəri 22 comadiyoləvvəl 1052-ci ildə Qəzvinə çatdı. II Şah Abbas dərhal Xorasan qoşununun o özü Qəzvindən ora çatana kimi Rüstəm xan sipahsaların başçılığı altında səfərbər edilməsi barədə göstəriş verdi. Xorasanda Səfəvilərin qoşunun toplanması və hərbi hazırlığından Daraşokuh və Xan Dövrani ehtiyat edərək II Şah Abbas Qəzvindən çıxmamış qıtlığı bəhanə edib Qəndəhardan geri çəkildilər (4,19).

Bu zaman Moğol dövləti ilə Mərkəzi Asiya xanları arasında münaqişənin yenidən dərinləşməsi istər-istəməz Səfəvi-Moğol münasibətlərinə öz təsirini göstərdi. “Abbasnamə”də göstərilir ki, Şah Cahanın ordusu Bəlxə fəth etdikdə Türküstan hakimi Nəzər Məhəmməd xan hərbi yardım almaq üçün II Şah Abbasa müraciət etdi. Nəzər Məhəmməd xanın II Şah Abbasa müraciətindən ehtiyat edən Şah Cahan Səfəvi dövləti ilə dostluq əlaqəsini möhkəmləndirmək üçün yüksək rütbəli Cannesar xanı qiymətli hədiyyələrlə İsfahana yola salır. Ondan bir az sonra isə Arslan bəylə Səfəvi Şahına almazla bəzədilmiş qiymətli bir qılınc da göndərir. Hind elçisinin Səfəvi sarayına gəlməsi xəbəri II Şah Abbasa çatdıqda, o, mustoufi-ye xassə Mirzə Möhsün İsfahanini ona mehmandar təyin edir. Mirzə

Möhsün İsfahani Şah Səfi dövründə Hind elçisi Səfdər xanın da mehmandarı olmuşdu. Hind səfirliyinin xərci üçün müəyyən məbləğ pul da ayrıldı. Mirzə Möhsün İsfahani Yəzd yolu ilə hərəkət edib Təbəşə gəldi və burada Hind elçisini qarşıladı. Arslan bəy də Təbəşə çatdıqdan sonra elçilik mehmandarın müşaiyyəti ilə İsfahana yola düşür. Elçi II Şah Abbasın qəbulunda olarkən Hind hakiminin dostluq əlaqəsi yaratmaq barədə arzularını ona çatdırdı (4,40). Şah Cahanın məktubunda II Şah Abbasa hakimiyyətə keçməsi münasibəti ilə təbrik əks olunmuşdu. Həm də Şah Cahan II Şah Abbasa ehtiyacı olarsa, köməyini də təklif edirdi. II Şah Abbas da çox diplomatik hərəkət edib Hind elçisini yüksək səviyyədə qarşılamış və hətta onlarla öz elçisi Otar xanı Dehliyə göndərmişdi (4,41; 5, 169; 3, 103).

Şah Cahan II Şah Abbasla diplomatik əlaqələri genişləndirib, sülh və dostluq münasibətlərini möhkəmləndirib, Səfəvi dövləti tərəfindən sərhədlərinin təhlükəsizliyinə təminat alıb, Türkünstan dövlət başçıları arasındakı çəkişmədən istifadə edərək burada yeni torpaqlar da ələ keçirmək istəyirdi. Molla Kamal Moğollar tərəfindən Bəlxin tutulması haqda yazır ki, h. 1055(1645) –ci il 26 comadiyossanidə Moğol hökmdarı Şah Cahanın oğlu Muradbəxşin ordusunun Nəzər Məhəmməd xana kömək üçün Türkünstana göndərməsi haqqında xəbər Səfəvi sarayına çatdı. Bu zaman Nəzər Məhəmməd xanın özü hakimiyyəti ondan qəsb etmək istəyən oğlu Əbdüləzizə qarşı Moğollardan kömək istəmiş, ancaq Moğol ordusu Bəlx hüduduna çatdıqda, qəflətən hücum edib şəhəri ələ keçirmişdilər. Belə bir vəziyyətdə Nəzər Məhəmməd xana yalnız Səfəvi dövləti kömək edə bilərdi. Elə buna görə o, hərbi yardım almaq məqsədilə Səfəvi dövlətinə yola düşməyi qərara aldı. Bu xəbər II Şah Abbasa çatdıqda eşikağasıbaşı Mehdiqulu xan və nazir Əli bəyə tapşırıldı ki, Nəzər Məhəmməd xanı Məşhəddə qarşılansınlar (3, 104). Bu vaxt Şah Cahanın da iki elçisi Səfəvi sarayına yola düşmüşdü. Onlardan biri Mirəziz idi ki, Nəzər Məhəmməd xandan öncə Səfəvi dövlətinə gəlib Moğolların Bəlx savaşını Səfəvilərə çatdırdı. İkinci səfir Arslan bəy isə II Şah Abbasa Moğolların qələbə xəbərini gətirmişdi (5, 169).

Riyazülislama görə Nəzər Məhəmməd xan Səfəvilər sarayında yaxşı qarşılanırsa da, Moğol dövlətinə qarşı ona hərbi yardım göstərilməsi barədə danışıqlar baş tutmadı. Nəzər Məhəmməd xana hərbi yardımdan imtina edilməsi, sözsüz ki, özbəklərin Xorasana vaxtaşırı hücumları və Səfəvilərin Moğol dövləti ilə münasibətləri pozmaq fikrində olmamalarından irəli gəlirdi. Nəzər Məhəmməd xan Səfəvi məmləkətini çox narazı halda tərk etdi (5, 71). Ancaq Məhəmməd Tahir Vəhidin yazdığına görə II Şah Abbas Nəzər Məhəmməd xana hərbi yardım göstərməyi vəd etmiş və hətta Xorasanda bu məqsədlə hərbi səfərbərlik də keçirilmiş, ancaq bütün bunları eşidən bir çox türkmən, özbək tayfa əmirləri Nəzər Məhəmməd xana tabe olduqları üçün Səfəvi qoşunu Türkünstan sərhədini keçməmişdi (4, 40). Bu zaman Səfəvi sarayındakı Moğol səfirlərinin əsas məqsədi Hindlə Turan arasında gedən müharibədə Səfəvi dövlətinin bitərəf qalmasına nail olmaq idi. Səfirlər Səfəvi sarayında yüksək səviyyədə qarşılanmışdılar. Daha çox Cannesar xana ehtiram göstərilmişdi. Şah onu Moğol-Türkünstan savaşlarında bitərəf qalacağına əmin edib 1647 –ci il dekabr ayında Dehliyə yola saldı. Şah Arslan bəydən göndərdiyi məktubunda Şah Cahana özbəkləri tam zəiflətmədən Turanın işlərinə müdaxilə etməyin çətin olacağını bildirir və Nəzər Məhəmməd xanın Məkkəyə deyil, Bəlxə yola düşdüyünü yazırdı. Ancaq bu zaman Moğollar su qıtlığı, havanın dözülməzliyi, döyüş xərclərinin ağır olması ilə əlaqədar Bəlxə tərk etməyə məcbur olmuşdular (3, 104-105; 5, 170, 171).

II Şah Abbasın hakimiyyətinin ilk illərində Səfəvi-Moğol dövlətləri arasında münasibətlərin normal olmasına baxmayaraq, Moğolların Qəndəharı tutması Səfəvi dövlətinin hərbi-siyasi nüfuzuna böyük zərbə vurmuşdu. II Şah Abbasın hakimiyyətinin əvvəllərində baş vəzir Sarı Tağı Qəndəharı geri almaq üçün hərbi hazırlığa başlasa da, o, bu məsələdə uğur qazanmamış, əksinə hakimiyyətdə öz mövqeyini möhkəmləndirmək cəhdləri də rəqibləri tərəfindən qətli ilə başa çatmışdı. I Şah Abbasın vaxtında adı vəzir olan Xəlifə Sultan 1645 –ci ildə vəzirliyə əzəm vəzifəsinə yüksəldi. II Şah Abbasın hakimiyyətinin ilk illərindəki daxili çəkişmələr dövləti zəiflətməmiş və onun fəal xarici siyasət aparmaq imkanlarını məhdudlaşdırmışdı. Bu zaman Səfəvilərə həmsərhəd olan Moğol dövləti isə özünün ən qüdrətli dövrünü yaşayırdı. Lakin çox çəkmədi ki, Moğol dövlətinin də hərbi –siyasi nüfuzu zəiflədi. Əfqan tayfaları və ölkənin şimal qərb sərhədlərində özbəklərin fəallaşması, Moğolların Bəlxdən geri

çəkilməsi Səfəvilərin Qəndəharı geri almasına şərait yaratdı. Artıq bu zaman II Şah Abbas yaşa dolmuş, hakimiyyəti tam öz əlinə alıb Osmanlı sultanı Sultan İbrahimlə (1640-1648) də diplomatik əlaqələri yaxşılaşdırmağa nail olmuşdu. Ancaq Şah Cahan isə əksinə Sultan İbrahimə yanlış məktub yazaraq özündən incik salmışdı. Belə bir vəziyyətdə II Şah Abbasın cəsusları Qəndəhardan ümidverici xəbərlər gətirmişdilər. Qəndəhara hücum planı hələ Cannesar xan Səfəvi məmləkətində olarkən hazırlanılırdı. Səfəvilər ciddi hərbi hazırlıqla məşğul ikən Hind səfiri yola salınmışdı. H. 1058(1648) – ci ildə Qəndəhar məsələsi ilə əlaqədar hərbi şura çağrıldı və şurada iştirak edən bütün əmirlərin yekdil rəyi əsasında Qəndəharın geri alınması üçün hərbi əməliyyat barədə qərar qəbul olundu (4,43). Ancaq bu xəbərin Hindistana çatmaması üçün bir sıra addımlar atıldı. Məhəmməd Tahir Vəhid yazır ki, II Şah Abbas 1648–ci ilin aprelində Məşhədi ziyarət etmək və Qəndəharı Moğollardan geri almaq məqsədilə İsfahanı tərk edib Xorasana yola düşdü. Xorasan yolunda Tacabad bağında Şaha Gürcüstan hakimi Rüstəm xanın göndərdiyi məktub çatdırıldı. Rüstəm xan məktubda Gürcüstandakı siyasi vəziyyəti ətraflı şərhləmişdi. Məlum olduğu kimi Kaxet hakimi Təhmuras xan I Şah Abbas dövründə fitnə - fəsadla məşğul olur və Kartilini də tutub öz hakimiyyətinə tabe etmək istəyirdi. Rüstəm xan yazırdı ki, artıq onların arasında baş vermiş yeni savaşa Təhmuras xan məğlub olmuş, igid oğlu Davud Mirzə öldürülmüş və özünün də başı tezliklə şaha göndəriləcək. Ölkənin şimal bölgəsində mərkəzdənqaçma hərəkətinin qarşısının alınması, sakitlik yaradılması bütün qüvvənin Qəndəhar uğrunda savaşa cəlb edilməsinə şərait yaradır. II Şah Abbas Germab –Siyakuh yolu ilə hərəkət edib Xorasana çatdıqda Türküstandan Nəzər Məhəmməd xanın elçisi Mehdi Xacə və Urgənc valisi tərəfindən Əbulqazi xan Şahın düşərgəsinə gəldilər. Onlar dövlət başçıları adından Şaha kömək etməyə hazır olduqlarını bildirdilər (4, 43). Bu zaman II Şah Abbasın Qəndəhar hərbi əməliyyatı Moğol təhlükəsi ilə üzbəüz olan Nəzər Məhəmməd xanın da mənafeyinə uyğun idi və elə buna görə də, Səfəvi sarayına elçi göndərilib özbəklər tərəfindən Xorasan sərhədlərinin pozulmayacağına təminat verdi. II Şah Abbas məmləkətin bütün inzibati vahidlərinə hərbi səfərbərlik barədə fərmanlar göndərmiş və müharibəyə çox ciddi şəkildə hazırlanmışdı. Şah Simnana çatdıqda, Kəskər hakimi Əliqulu xan, Astrabad hakimi Mehrab xan, Ərdəbil mütəvəlisi və hakimi Nəzərəli xan, Loristan hakimi Əliqulu xan güclü hərbi alayları ilə gəlib əsas ordu ilə birləşdilər. Şahın ordusu h. 1058 (1648)-ci il comadiyoləvvəlin 9-da Bəstam şəhərinə daxil oldu. II Şah Abbasın Qəndəhar hərbi səfəri Osmanlı sarayında da ciddi rahatsızlıq yaratmış və Sultan Şahın Bağdada da hücum edəcəyindən şübhələnirdi. Sultan İbrahim (1640-1648) II Şah Abbasın Osmanlı dövlətinə münasibətini aydınlaşdırmaq üçün 1648-ci ildə Səfvi sarayına elçi göndərir. Osmanlı elçisi Şahla Bəstamda görüşüb Sultanın məktubunu ona təqdim edir. Bu məktubda iki dövlət arasında sülh və dostluq əlaqələrini ifadə edən Sultan Şahdan ona bir fil də göndərməsini xahiş edirdi. II Şah Abbas Osmanlı elçisi ilə danışıqlarda iki dövlət arasında sülh və dostluq əlaqələrinin qorunub saxlanmasına ciddi riayət etdiklərini ifadə etmiş və həm də bu məqsədlə Osmanlı elçisi ilə İstanbulla Qasım bəyin oğlu Məhəmmədqulu bəyi göndərdi (4, 43). Osmanlı elçisi ilə diplomatik danışıq əsnasında rahatsızlıq aradan qaldırıldıqdan sonra Şahın göstərişinə əsasən tufəngçiağasıbaşı Qələndər Sultan və Abbasqulu xan Məşhədə gedib buradakı hərbi ləvazimatı, topları şəhərdən çıxarıb hərbi əməliyyata hazırladılar. Məhəmmədqulu bəyə isə 500 tuman pul verilib tapşırıldı ki, Məşhəd, Herat, Fərah və Bəstamdan qoşun üçün ərzaq və sursat tədarük etsin (3,106; 4,44). Şah Bəstama çatanda, Osmanlı dövlətindən Sultan İbrahimin xoşməramlı səfiri gəlib ölkənin qərb sərhədlərindən arxayın olmasını Şaha çatdırır. II Şah Abbas Bəstamda qaldığı yeddinci həftədə Şahqulu bəy ayamalı Maqsud bəyin oğlu Qulu bəyi Şah Cahanın sarayına elçi göndərilib, Bəlxə Nəzər Məhəmməd xana və Qəndəharı da Səfəvilərə qaytarmasını tələb edir. Ancaq Moğol sarayına göndərilən nümayəndə heyəti bir nəticə əldə edə bilmədi. Şah Cahan Səfəvilərin həyata keçirdiyi hərbi səfərbərlik və Qəndəhara hücumu hazırladıklarını 1648-ci ilin oktyabrında Dehlidə eşitmişdi. O, Qəndəhara tezliklə əlavə qüvvə göndərilməsini əmr edib, özü də Kabilə yola düşdü. Qış yaxınlaşdığından Hind sərkərdələri ucqar ərəzilərə qoşun yeridilməsini istəmirdilər. Onlar hesab edirdilər ki, havalar pis olduğuna görə II Şah Abbas da Qəndəhara hücum etməyəcəkdir. Elə buna görə Lahorda qışlamağı qərara aldılar. Ancaq II Şah Abbas hava və yolun pis olmasına baxmayaraq sürətlə hərəkət edib 1648-ci ilin dekabrında Qəndəhara çatdı. Hərbi əməliyyatlar üçün qışın seçilməsi

təsadüfi deyildi. Moğolların ilk hərbi dəstələri isə Qəndəhara dörd aydan sonra gəlib çatmışdı (5,173, 174; 4,43). “Abbasnamə”də göstərilir ki, Şah müharibəyə hazırlıq işlərindən sonra Məşhədə ziyarətə gedib əlli gün burada qalmış və bu müddətdə qoşunun cirə və məvacibinin ödənilməsi haqqında fərman vermişdi. Şah Xorasan əyanları, oba, tayfa böyüklərinə verdiyi fərmana əsasən onlar qoşunu ərzaq, sursat və avadanlıqlarını daşımaq üçün yük heyvanları ilə təmin etməli idilər. Bütün bu işlərə nəzarət vəzir Xəlifə Soltana tapşırılmışdı. Qeyd edilən mənbənin verdiyi məlumata görə II Şah Abbas zəruri hazırlıq işlərini başa çatdırdıqdan sonra Murtuzqulu xan və digər hakimlərə Qəndəhara hərəkət etmələri barədə əmr vermişdi. Qələndər sultana da qoşunun ardınca topların gətirilməsi tapşırılmışdı. Cam-Qurqan yolu ilə gedən qoşun Heratda çox dayanmayıb sürətlə Qəndəhar istiqamətində hərəkət edir. Bu zaman Fərahda Murtuzaqulu xanın qoşununa rəsmi baxış təşkil edilmişdi (4, 43).

Heratda Rüstəm xanın oğlu Vəliməhəmməd xan və Herat hakimi Abbasqulu xanın da hərbi alayları əsas qoşunla birləşdilər. 1648-ci ilin zohəccə ayının 12-də II Şah Abbas Qəndəhar qalası ətrafındakı Abbasabad bağına çatdı və iqamətgah burada yerləşdirildi. Qalanın mühasirəsi barədə əmr verildi. Tüfəngçiağası Qələndər sultan 5 top gətirməli idi ki, artıq onlardan ikisi Bosta, üçü isə Qəndəhara çatdırılmışdı. Hələ Herat hərbi müşavirəsində şahın buyruğu ilə çox mühüm hərbi-strateji əhəmiyyətə malik olan Bost qalasının alınması Astrabad hakimi Mehrab xan və Cəmşid xan Pornaka tapşırıldı. Bost qalasının divarları həm hündür, həm də çox möhkəm olduğuna görə qalaya ilk zərbənin top atəşi ilə vurulması tapşırılmışdı. Top atəşinə tab gətirməyən mühafizəçilər və qala hakimi Pərdal xan iç qalaya sığındılar. Nəhayət Bost qalası mühasirəyə tab gətirməyib təslim oldu. Elə ilk alınan qala da Bost oldu. Bost qalasının hakimi Pərdal xan, xeyli əsgər, döyüş texnikası, iki fil və bir çox başqa qənimətlər ələ keçirildi. Zəmindavəri Sarı xanın qızılbaş alayı mühasirəyə almış, onların ilk cəhdləri uğursuz olsa da, sonrakı hücumlarda Zəmindavər hakimi Əsədulla xan aman verilməsini xahiş edib II Şah Abbasa yazdığı məktubu Xorasan qoşunun sərdarı Sarı xana çatdırdı. Sarı xan onun məktubunu dərhal Şaha göndərir. Seyid Əsədulla xan xahiş edirdi ki, Zəmindavərin Qəndəhardan sonra təslim edilməsinə icazə verilsin. O, məktubda həm də Səfəvi Şahına qulluğunu və itaətkarlığını ifadə edirdi. Qala rəisi Seyid Əsdulla xana cavab olaraq qərara alındı ki, Sarı xan atəşi dayandırıb qalanı mühasirədə saxlasın və heç kimin qalaya girib-çıxmasına icazə verilməsin, növbəti əmrə qədər qərar tutduqları yerlərdə dayansınlar (3, 106, 107; 4, 45-47). Məhəmməd Tahir Vəhid yazır ki, II Şah Abbas əvvəl verdiyi fərmanın əksinə olaraq əmr etdi ki, Qəndəhar qalasının bürc və divarlarını top atəşi ilə dağıtmasınlar. Qızılbaş ordusu bir neçə döyüşdən sonra qalanı hər tərəfdən mühasirəyə aldı. Şah məktub yazıb yasovul Məhəmməd bəylə Qəndəhar hakimi Dövlət xana göndərüb onu Bost qalasının dağıldığından, tutulmasından xəbərdar edir. Həm də qalanın təslim ediləcəyi halda, sakinlərinə və buradakı Moğol qoşununa aman veriləcəyini bildirdi. Dövlət xan üç gün möhlət istədi və üçüncü gün qalanı təslim etdi. Dövlət xan və onun qoşun başçıları Şahın Abbasabaddakı iqamətgahına gəldilər. Onunla eyni vaxtda Zəmindavər hakimi Seyid Əsədulla xanı da Sarı xan Abbasabada Şahın hüzuruna yola salır (4,47). Beləliklə Dövlət xan iki ay müqavimət göstərsə də, təslim oldu (1649 fevral ayı). O, təslim olanda, 7 min əsgəri, kifayət qədər də azuqəsi vardı. Qəndəhar qaləsindəki Moğol əmirləri qaladan çıxıb II Şah Abbasın qarşısında baş əyib təslim oldular. Qalanın cümə məscidində II Şah Abbasın adına xütbə oxundu və sikkə zərb edildi. Qəndəhar və Zəmindavərin hakimləri, əmirləri azad edilərək qoşunları ilə ölkələrinə getmələrinə icazə verildi. Qəzneynə qədər Səfəvi dövlətinin tərkibinə daxil edildi və qızılbaşlara tapşırıldı ki, bu bölgələrin əhalisinə zərər vurmasınlar. Qəndəhar Astrabad hakimi Mehrab xana, Zəmindavər isə Dostəli sultan Zənginəyə tapşırıldı. II Şah Abbas Qəndəhar məsələsini uğurla həll edib sərhədlərin möhkəmləndirilməsi tədbirlərini həyata keçirdi (3,108-109; 5,173-174; 4, 47). Məhəmməd Tahir Vəhid yazır ki, II Şah Abbas qələbəyə xeyir-dua verdikdən sonra Abbasabadda bütün əmirlərin iştirakı ilə qələbə münasibəti ilə şənliklər keçirildi. Elə bu zaman İsa bəy Hindistana elçi göndərilir. Şah bir az sonra iki dövlət arasında sülh və dostluq əlaqələrini ifadə edən məktubunu elçisi Şahverdi bəylə Qəndəhardan Hindistana göndərüb hücum və uğurları haqqında Şah Cahana izahat verib, ümidvar olduğunu söylədi ki, bu hadisə dostluq əlaqələrinə kölgə salmayacaq. Şahverdi bəy 1649-cu il iyul ayında Moğol sarayına çatanda, Şah Cahan da Kabilə yaxınlaşmışdı. Səfiri yüksək səviyyədə qarşılansalar da, ona Şah

Cahanın hüzuruna daxil olub məktubu onun özünə təqdim etməsinə icazə vermədilər. Səfir Moğol sarayına II Şah Abbasın sifarişlərini çatdırdıqdan sonra qarovulla geri göndərildi. II Şah Abbasın ondan xeyli qabaq Bəstamdan göndərdiyi Məhəmmədqulu bəy adlı elçisini də eynilə qarşılayıb yola salmışdılar (5, 174-175; 4, 47). “Abbasnamə”də göstərilir ki, Qəndəhar tutulub şəhərdə nizam-intizam yaradıldıqdan sonra II Şah Abbas 13 rəbioləvvəl 1058-ci ildə buradan Herat istiqamətində geri qayıtdı. Şah Herata qayıtdıqdan sonra Qəndəhar bəylərbəyi Mehrab xanla Şah Hüseyn sultan Abdal arasında narazılıq baş verir. Bəylərbəyidən inciyən Şah Hüseyn sultan Abdal Hindistan padşahının yanına qaçıb onu Qəndəharı tutmağa təşviq edir. O, Şah Cahana məlumatında göstərir ki, Şah Abbas Qəndəharı tərk etdikdən sonra burada o qədər qoşun qalmamışdır və hər kim istəsə, o vilayətə sahib ola bilər. Onun yalanları Hind Şahına təsir elədi. Qəndəharı tutmaq ümidi ilə oğlu Ourəngzeybi vəzir Sədullah xan və sipahsalar Bahadur xan, Rüstəm xan Dəkəni, Qılıc xan və bir dəstə sərdarı böyük qoşunla Qəndəhara göndərdi. Özü də böyük oğlu və vəlihədi Daraşokuhla Kabilə daxil oldu. Ourəngzeyb və Sədulla xan Qəndəhara çatıb, şəhəri mühasirəyə aldılar. Qılıc xan Özbəyi, Xəncər xan, Qubad xan və (4, 48) Allahqulu xanı Bost qalasını mühasirəyə almağa yola saldılar. II Şah Abbas Heratda ikən Mehrab xandan hindlilərin təcavüzü barədə məktub aldı. O, Ərdəbil hakim və mütəvəllisi Əli xan, əmiraxurbaşı Nəcəfqulu bəy Zənginəyə fərman verdi ki, əsas qoşun gələndə qədər hərəkət edib Qılıc xanın şərinədən Bost əhalisini uzaqlaşdırsınlar və hind mühasirəçilərini dağıtsınlar. Sipahsalar Murtuzaqulu xan, qullarağası Siyavuş xan (Kuhgiluyə bəylərbəyi), Kirman hakimi və qorqubaşı Murtuzaqulu xana fərman verdi ki, sərdarlığı öhdələrinə götürsünlər. Mehrab xanın qardaşı Hacı Mənuçöhr xan Şahdan xahiş etdi ki, bir dəstə Şah fədaisi ilə onu ordudan əvvəl həmin bölgəyə savaşa göndərsin. Ona icazə verildi və o, 50 nəfər döyüşkən fə dai ilə sürətlə savaşağa yola düşdü. O, Zəmindavərə çatdıqda Xəncər xanın qardaşı oğlu Qılıc xan, Qubad xan, Allahqulu xan 3000 nəfərlə bu nahiyəni çapıb–talamağa göndərilmişdilər. Xəncər xan və onunla birlikdə olanlar Hacı Mənuçöhr ilə savaşa əvəzinə Zəmindavərə yürüş edib, geri döndükdə Hacı Mənuçöhr xanla savaşağı qərara alırlar (4, 49). Nəcəfqulu bəy Zənginə qərara aldı ki, əvvəlcə 1000 süvari ilə Nəzərəli xandan əvvəl hərəkət edib Hacı Mənuçöhr xanla birləşib Xəncər xan, Qubad xanla savaşa girib onları məğlub etsinlər. Şah bu xəbəri eşidib (4, 49) xoşhal oldu. Bu zaman Qılıc xan çarəsiz qalıb Qəndəhardan geri çəkildi. Şah Nəzərəli xana göstəriş verdi ki, əmiraxurbaşı ilə birlikdə təhlükəsiz yerdən hərəkət edib Səfəvi əmirlərinə çatsınlar. Səfəvi-Hind qoşunları arasındakı kiçik savaşlarda bir çox Səfəvi əmirləri, o cümlədən Azərbaycan bəylərbəyi Pirbudaq xan Qacar, Astra hakimi Sarı xan, ümumiyyətlə, bütün Qızılbaş döyüşçüləri çox böyük qəhrəmanlıq göstərdilər. Ourəngzeyb, onun sərdarları, əsgərləri Səfəvi sərdarlarının şücaətindən qorxuya düşmüşdülər. Elə buna görə gecə ikən qaçmağa üz qoydular. Şahın göstərişi ilə qullarağası Siyavuş bəy onları təqib etdi, ancaq Ourəngzeybi tapa bilmədi. H.1058-ci ilin ramazan ayının 7-də Qəndəhar bəylərbəyi Mehrab xan vəfat etdi və onun yerinə xassə qulamlarından Otar xan təyin edildi (4, 50; 3, 112).

“Abbasnamə”nin verdiyi məlumata görə hindlilərin Qəndəhara ikinci yürüşü II Şah Abbasın Şiraz yaylağından İsfana döndüyü zaman, yəni h.1063(1653)-cü ildə baş verir. Şah Cahan oğlu Ourəngzeybi, vəziri Sədulla xanı, bir dəstə əmir, güclü qoşun, çoxlu fil, hər b topları ilə Qəndəharı tutmağa göndərdi. Qəndəhar bəylərbəyi Otar xan hindlilərin yürüşü barədə xəbəri II Şah Abbasa çatdırdı. Şah dərhal ordunun səfərbər edilməsi haqqında fərman verdi. Sipahsalar Əliqulu xan başqalarından əvvəl Qəndəhar tərəfə hərəkət etdi. Şah bu zaman İsfahanı tərk edib Abbasabad adlı bağa gedir. Hindlilər 71 gün Qəndəharı mühasirədə saxladılar. Səfəvi qoşunu yaxınlaşdıqda geri çəkilməkdən savayı çarələri qalmadı. İkinci dəfə də məğlub olub Qəndəhardan qaçdılar. Halbuki hələ Səfəvilərin əsas ordusu Abbasabaddan çıxmamışdı (4, 53, 54).

Moğolların Qəndəhara yeni hücumundan istifadə edən Türkünstanın yeni hakimi Əbdüləziz xanın göstərişi ilə Buxara özbəkləri Maruçax bölgəsini qarət etmişdilər. II Şah Abbas iki cəbhədə müharibənin çətin olacağını nəzərə alaraq Əbdüləziz xanın sarayına elçi göndərib onunla müqavilə bağlamağa nail olur. Bu müqaviləyə görə özbəklər də Moğollara qarşı müharibəyə başlamalı idilər. Nəticədə II Şah Abbasın uğurlu siyasəti ilə özbəklərin Hind sərhəddini pozması (3, 117, 123) Səfəvilərin Moğollarla Qəndəhar üstündəki çəkişmələrdə üstünlüyünü təmin etdi.

Məhəmməd Tahir Vəhid yazır ki, Şah Mazandaranda eşitdi ki, Hindistan valisi yenə vəlihədi Daraşokuhu vəzirli Sədulla xanı, sipahsalar Rüstəm xan Dəkəni və məşhur əmirilər, əyanlarla birlikdə çoxlu top və döyüş filləri ilə təchiz edilmiş qoşunla Qəndəhara yürüşə göndərmişdir. Onlar iki yerə bölünüb bir qismi Kabil, digər qismi isə Multan yolu ilə hərəkət edir. Multan yolu ilə hərəkət edən Hind qoşunu Duki və Çutyala çatdıqda buranın hakimi Dövlət xan Əfqan da onlara birləşdi (4, 57). Hindlilərin Qəndəhara üçüncü hərbi yürüş xəbəri Şaha çatdıqda Bəxtan bəyə əmr etdi ki, Heratda və Xorasanda mövcud olan qoşun hissələri ilə Qəndəhara getsin və hindlilərin əhalinin mal-qarasını və əmlakını qarət etməsinə yol verməsin. Şah həmçinin Astrabad bəylərbəyi Mənuçöhr xana göstəriş verdi ki, sipahsalar və Azərbaycan bəylərbəyi Əliqulu xandan öncə döyüşkən əsgərlərlə təcili yola düşsün. Sipahsalar isə onun arxasınca Qəndəhara hərəkət etsin. Bu zaman Qəndəhar valisi Otar xanın Bost hakimi Mehdiqulu sultan Siyahmənsurla bir neçə dəfə pis rəftar etməsi Şahın qulağına çatmış və Şah onu tutduğu vəzifədən azad edib yerinə Əsfərayin hakimi İmamqulu sultan Siyahmənsuru vəzifəyə qoyub əmr edir ki, o da tələsik hərəkət edib Bost qalasını mühafizə etsin. Daraşokuh bundan xəbərdar olduqda qorxuya düşüb Rüstəm xan Dəkəni çoxsaylı qoşunla Bosta göndərdi. O, təcili hərəkət edib Bost qalasını tutmalı idi. Rüstəm xan Dəkəni yaxşı təchiz olunmuş qoşunla hərəkət etdi və İmamqulu sultandan Bosta tez çatıb qalanı mühasirəyə aldı. İmamqulu sultanın səriştəsizliyindən Bost hindlilərə təslim oldu (4, 58). Bəxtan bəy 3-5 min nəfər sipahi ilə Xorasana gəldi və burada qışlayan Kuhgiluyə bəylərbəyi və qullarağası Allahverdi xanın dəstəsi ilə birləşdi. Bəxtan bəy Nozəd qalasına daxil olduqda Rüstəm bəyin alayı da ora hərəkət edirdi. Ancaq Bəxtan bəy buradan Fulad qalasına yola düşdükdə Rüstəm xan Hilmend çayı kənarına gəlib orda düşərgə saldı. Elə bu vaxt Mənuçöhr xanın qoşunu Fərah yolu ilə sürətlə hərəkət edərək Bəxtan bəyə çatır. Hər iki sərkərdənin qoşunu hindlilərə tərəf hərəkət etdi. Sipahsalar Əli Nağı xanın qoşunu da bura çatır. Daraşokuh ordu başçıları ilə məsləhətləşib Rüstəm xanı Qəndəhardan geri çağırmağa qərara aldı (4, 59). Bu zaman Rüstəm xan sipahsalar Əliqulu xanın qoşunun gəlməsindən qorxub geri Hindistana qayıtmağın daha sərfəli olduğunu hiss edir. Sipahsalar Mənuçöhr xan geri çəkilən hindlilərin təqib edilməsi barədə göstəriş verdi. Bu təqibdə xeyli hindli əsgəri öldürüldü. Çoxlu qənimət və 2 fil ələ keçirildi (4, 60).

Qəndəhar qalası altı ay hindlilərin mühasirəsində qaldığına görə burada ərzaq qıtlığı yaranmışdı. Səfiqulu bəy yasovul-e söhbət, Səfiqulu bəy şirəçibaşı Kirmana, söhbət yasovulu Məhəmməd bəy Rey və Astrabada göndərildi. Onlar Şahın fərmanına uyğun olaraq 15 min xarvar taxıl tədarük edib Qəndəhara gətirməli idilər (4, 62).

Məhəmməd Tahir Vəhid yazır ki, Hindistan hakimi Şah Cahan Qəndəhar qalasının fəthi zamanından xəstələnmiş və bir müddət keçdikdən sonra iflic olmuşdu. Artıq o, hərəkət edə bilmirdi. Bu səbəbə görə hakimiyyətdən uzaqlaşmış, ölkənin idarəsi böyük oğlu və vəlihədi Daraşokuhun öhdəsində idi. Şah Cahan isə Cahanabaddan Aqraya köçmüş və orada da vəfat etmişdi. Onun vəfatı barədə xəbər Hindistana yayıldıqda övladlarının hamısı şahlıq iddiasına düşdülər (4, 89). Sultan Şüca Benqaliyada, Sultan Ourəngzeyb Dəkənə ətrafında, Sultan Muradbəxş isə Qucaratda hakim idilər. Sultan Muradbəxş Qucaratdan Bəndər Surata yola düşüb, qısa müddətdə oranı ələ keçirdi və adına xütbə oxutdurub, müqəddəs imamların adına sikkə zərb etdirib özünün şialiyini açıq şəkildə elan edir. Və atasının hakimiyyəti dövründə onun II Şah Abbasla həmişə yaxşı əlaqələri olduğuna əsaslanaraq Bəndər Surata tutdurduqdan sonra Həkim Kazım Qumi adlı elçisini qiymətli hədiyyələrlə kömək almaq üçün Səfəvi sarayına göndərdi. Ourəngzeyb bu məsələdən xəbərdar olduqda bir nəfəri Sultan Muradbəxşin yanına göndərib onun hakimiyyətini təbrik edir və and içərək onu inandırır ki, hakimiyyət iddiasında deyildir; qərara almışdır ki, Daraşokuhu devirməkdə onunla həmkarlıq etsin. Daha sonra bildirirdi ki, bu iş başa çatdırıldıqdan sonra Məkkəyə gedəcək və orada ibadətə məşğul olacaqdır. Ancaq bu şərtlə ki, oğlu Sultan Mahmud yerinə təyin edilsin və dövlət ərkanı olsun (4, 90). Onlar birləşib vəlihəd Daraşokuhla savaşa qələbə çalıb, Aqraya daxil oldular. Ourəngzeyb qardaşına ehtiramla yanaşdı, ona hərbi yardım etməkdə məqsədi vardı. Əslində o, hakimiyyəti ələ keçirmək üçün əlverişli fürsət axtarırdı. Məğlub olan Daraşokuh Lahora çəkilir. Ourəngzeyb yaranmış vəziyyətdən istifadə edərək qardaşı Sulttan Muradbəxşi həbsxanaya saldırmağa müvəffəq olur (4, 91). Bu zaman Muradbəxşin Səfəvi sarayına göndərdiyi elçi Həkim Kazım Qumi artıq qayıtmışdı. Şah

elçiyə vəd etmişdi ki, Kəlbəli xanın oğlu Zaman bəylə Sultan Muradbəxşə Bəndər Surata gəmi ilə 1000 nəfər tüfəngçi və oxçu göndərəcək (4, 92).

Şah Səlim vəfat etdikdə (1627) nəvəsi Sultan Bəlağa Hindistanda hakimiyyətə keçmişdi. Ancaq Asəf xanın hiyləsi nəticəsində məğlub olmuş və Şah Səfi zamanı Səfəvi ölkəsinə gəlmişdi. Hindistanda hakimiyyət uğrunda Şah Cahanın övladları arasında çəkişmədə o, Qəzvindən II Şah Abbasın sarayına yola düşür. Şahın göstərişi ilə onu eşikağasıbaşı Mehdiqulu xanın Rey hakimi olan qardaşı Nəcəfqulu bəy və Mirzə Razi Savəci qarşılayıb İsfahana gətirməli idilər. Hind şahzadəsini qeyd olunan Səfəvi əyanları qarşıladılar və İsfahana gətirib yerləşdirirlər (4, 92). Sultan Bəlağa İsfahanın Səadətabad adlı bağındakı imarətdə yerləşdirildikdən sonra onun görüşünə məşhur dövlət adamları göndərilir. Belə ki, etimadəddövlə, Azərbaycan bəylərbəyi qorçubaşı Murtuzaqulu xan Qacar, Şah Səfi məzarının mütəvəllisi, Allahverdi xan Mühasib (o, qullarağası, əmirşikarbaşı Kuhguliyyə bəylərbəyi, sipahsalar idi) Səadətabad bağında Hind Şahzadəsinin şərəfinə təntənəli məclis təşkil etdilər. Bir neçə təntənəli məclisdən sonra qərara alındı ki, Şah Muradbəxşə yardım üçün hərəkət etdikdə Sultan Bəlağa da hazırlaşsın Şahla birlikdə bu yürüşdə iştirak etsin. Ancaq Sultan Muradbəxşin başına gələn hadisədən sonra Hindistana səfəri təxirə düşdü (4, 93). Şah fərman verdi ki, bütün vilayətlərin sipahiləri hazırlaşsın sipahsalar Allahverdi xanın yanında cəmləşsinsinlər. Şah sipahsalara lazımı göstərişlər verdikdən sonra o Muradbəxşə kömək üçün İsfahandan çıxıb Hindistan istiqamətində hərəkət edir. Ancaq Simnanada Şah Qəndəhar hakimi Zülfüqar xandan aldığı məktubda Hindistandakı vəziyyət, Muradbəxşin əsir götürülməsi barədə ətraflı məlumat əldə edir və elə buna görə də yürüşü dayandırdı (4, 94).

1657-ci ildə Dəkənə valiləri Səfəvi sarayına elçi ilə qiymətli hədiyyələr göndərərək həmişə sədaqətli olduqlarını ifadə etdilər. Xeyli vaxt olardı ki, onların elçisi Səfəvi sarayına gəlməmişdilər. Elə həmin ildə xasse-ye şərifənin kitabdarı Mirzə Müqim də Dəkənə elçi göndərilir (4, 95).

1660-cı ildə Ourəngzeyb tərəfindən məğlub edilib təqiblərə məruz qalan Daraşokuh Səfəvi ölkəsinə yola düşməyi qərara alır. O, avadanlıq və ləvazimatlarını gəmi ilə Bəndər Abbasa yola salır. II Şah Abbasa xəbər göndərir ki, məqsədi onun sarayına gəlməkdir. II Şah Abbas göstəriş verir ki, Daraşokuh və onunla gələn 10-12 min nəfər İsfahana çatana qədər hər yerdə yüksək səviyyədə qarşılanınsınlar. Şah həmçinin nazir-i biyutat Səfiqulu bəyi Daraşokuhu qarşılamaq üçün mehmandar təyin edir. O, şahzadəni Bəndər Abbasdan İsfahana kimi müşaiyyət etməli idi (4, 98). Bu zaman Daraşokuh rəcələrin köməyinə ümid edib Qucaratdan Aqraya yola düşür, ancaq heç bir yardım almır və Ourəngzeyblə yenə döyüşüb məğlub olur. O, Qəndəhara və oradan da II Şah Abbasın sarayına gəlməyi qərara alır. Çox çətinliklə Səfəvi dövlətinə tabe olan Duki və Çutyal nahiyəsinə çatıb burada istirahət edir. O, tərəfdarlarından Xacə Fəxrəddin Xafini Qəndəhar bəylərbəyi Zülfüqar xanın yanına göndərərək Səfəvi sarayına yardım almaq məqsədilə getdiklərini bildirir. Zülfüqar xanın onun elçisini İsfahan tüfəngçilərindən minbaşı İmamverdi bəy Çule ilə Şah sarayına yola salır. Daraşokuhun olduğu nahiyəyə isə 3 min sipahi göndərir ki, şahzadəni təqib edə biləcək düşmənlərdən qorusunlar və Qəndəhara salamat çatdırsınlar (4, 99). Daraşokuhun elçisi Səfəvi sarayına çatdıqda Hüseyin xan oğlu Abbasqulu bəyə göstəriş verilir ki, təcili Qəndəhara gedib yüksək məqamlı qonağı qarşılasın. II Şah Abbas Qəndəhardan İsfahana qədər bütün əmirələrə onu yüksək səviyyədə qarşılamaları üçün fərman göndərdi (4, 99). Təəssüf ki, Zülfüqar xanın sipahiləri çatana qədər Daraşokuh Davərə gəlmiş, və bu nahiyənin hakimi yerli əhalinin yardımı ilə Şahzadəni əsir götürüb Aqraya göndərmişdi (4, 100).

Beləliklə, Şah Cahan vəfat etdikdən sonra şahzadələr arasında hakimiyyət uğrunda mübarizədə Ourəngzeyb qalib çıxdı. II Şah Abbas 1660-cı ildə Qələndər sultan tüfəngçiağasının oğlu Simrum hakimi Budaq sultan Çuleni elçi ünvanı ilə Ourəngzeybi hakimiyyətə keçməsi münasibəti ilə təbrik etmək üçün Hindistana göndərdi. II Şah Abbas elçi ilə göndərdiyi məktubda iki ölkə arasında əvvəllər mövcud olmuş dostluq əlaqələrinə, Qəndəharın Səfəvi dövlətinə aid olmasına işarə edir və əlaqələrin inkişaf etdirilməsinin tərəfdarı olmasından söz açırdı (4,109). Budaq bəy Dehlidə yüksək səviyyədə qarşılandığını dərhal məktubla II Şah Abbasa çatdırır. Budaq bəyin elçiliyi ilə iki dövlət arasında diplomatik əlaqələr yenidən qaydaya düşür. O, geri qayıtdıqdan sonra Ourəngzeyb Multan hakimi Tərbiyət xanı 1663-cü ildə qiymətli hədiyyələrlə Səfəvi sarayına göndərmişdi. Şaha yazdığı

məktubda Qəndəhar məsələsinə toxunmamış, Səfəvi-Moğol müharibələrini taleyin işi adlandırmışdır (5, 195; 4,122). Ourəngzeyb xarici siyasətini zamanın tələblərinə uyğunlaşdırmış, hakimiyyətini qoruyub saxlamaq üçün Səfəvi dövləti ilə sülh və dostluq əlaqələrinin inkişaf etdirilməsinin tərəfdarı kimi çıxış etmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan tarixi (Uzaq keçmişdən 1870-ci ilə qədər). Bakı, 1996, 872 s.
2. Восворт К. Э. Мусульманского династии. Перевод с английского и примечания П. А. Грязневича, Москва, 1971, 324 с.
3. Do ketabe nəfis əz mədareke əvvəliyyə. Tarix-i Səfəviyyan. Xülasət ət-təvarix. Tarix-i Molla Kamal. Ərak, 1334, 126 s.
4. Məhəmməd Tahir Vəhid. Sərqozaştə Şah Abbas devvom. Be kuşəşe Səttar Əvdi, Tehran, 1384, 126 s.
5. Riyazülislam. Tarixe rəvabete İran və Hind. Tərcome-ye Məhəmməd Bağır Aram, Tehran, 1373, 428 s.

ЗАБИЛ БАЙРАМЛЫ
Доцент БДУ
zabil_bayramli@mail.ru

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ ГОСУДАРСТВА СЕФЕВИДОВ С ВЕЛИКИМИ МОГОЛАМИ ПРИ ШАХЕ АББАСЕ II (НА ОСНОВАНИИ ТРУДА МУХАММЕД ТАХИР ВАХИДА «АББАСНАМЕ»)

В ряду первоисточников XVII в. особое место занимает труд Мухаммед Тахир Вахида «Аббаснаме». В нем излагаются политическая история государства Сефевидов и его отношения с соседними странами.

В статье также рассматриваются вопросы внешней политики шаха Аббаса II.

ZABIL BAYRAMLI
Senior Lecturer BSU
zabil_bayramli@mail.ru

THE RELATIONS BETWEEN SAFAVID AND GREAT MOQOL EMPIRE DURING THE PERIOD OF SHAH ABBAS II (MAHAMMAD TAHIR VAHID'S ON BASIS "ABBASNAMA" WORK)

Mahammad Tahir Vahid has written the politic history of Shafavi Emperio which covers the period 1642-1662.

In this article the inner foreign policy of Shah Abbas II has been investigated on the bases of "Abbasnama".

Rəyçilər: t.e.n B. Şəbiyev, t.e.d. S. Məmmədov

Bakı Dövlət Universiteti Tarix fakültəsinin Azərbaycan tarixi (təbiət fakültələri üzrə) kafedrasının 14 sentyabr 2010-cu il tarixli iclasının qərarı ilə çap məsləhət görülmüşdür (protokol №01)